

KRITIKA

ÚT A MAGÁNYHOZ

NYERGES ANDRÁS: FANYAR TÜKÖR

A *Jégmezők lovagja* filmkockái peregnék a vásznon. Véres harcok után „Egy lány kedveseit keresi fákljával kezében, tele a tó jege félig halottakkal.” És mindezen „röhögnek Budapesten negyvenen a négyszáz személyes nézőtérén”. Oda-künn zajlik az élet, bőségesen árad a gyönyör, a „modern élet gyönyöre: Prágába húsz méter szalámi, harisnya Bécsből, szoknya Svájcból. Bor, búza, békesség, muskátlis ablakok, nyolcvan év házi köntösben, fix fix fix fizetés...” s az ember, aki „negyvenötben... összefusizta a gyárat, most naponként hordja vissza, otthon összerak magának különkeresetre külön gépet...”, így nem csoda, „ha emlékeiből kimosódott az iszonyat, és ásítognak a háborús filmekben”.

Az előbbi szöveg a *Fanyar tükör* cserepeiből összeállított kis mozaik. Kitétszik belőle, hogy valami fáj a költőnek. Sőt, ez a valami elég pontosan körvonalazható. Társadalmi tudatunk visszapolgárosodása. Közömbösség minden iránt, ahol nem vagyunk közvetlen anyagilag érdekelve.

A költő felelősségteljesen figyeli problémáinkat. És láthatóan baloldalról. Ugyanis neki társadalmi fejlődésünk „jobboldali” torzulásai fájnak. „Minden úgy van jól, uram, ahogy van... tömöttek a templomok, s a kegyesárusításból ismét meg lehet élni...”, a gyermekeket „délután ellökdösik a bazilikába, ahol megtanulják: a világot isten teremtette, az istentagadók gyilkosok, a gyilkosokat pedig ki kell pusztítani a világból...” Nem fogadja el a megmagyarázatlan szempontokat, melyeket „az hitelesít, hogy milliók csinálják”. De mintha más árnyalatokat is észrevehetnénk hangjában: „a költő illemet tanul”. A „tanítvány” hangja meglehetősen ingerült. Az illelmenek önmagában nincs a művészetek körében sok becsülete. Nézzük meg, itt mit érthetünk alatta.

„A kervát se nevezi néven... Nehogy elgondolkodjatok magát felgyújtó szenvedélyén..., nem hánytorgatja múltad, nem emlegeti, hogy mit álmodtál jövőt kívánva..., öccseit ölik Afrikában.” „Hogy jól eméssz, arról ír, hány napja nem szeretkezett.” S ha becsúszik valami probléma? Sebj. A „jól szelídíthető” poéta „böllérkést maga fog a versre, nem a szerkesztő, Ó herél”. Ingerültsége még fokozódik. „Hidd el, tudom én azt is, ami épül..., s ha nem említem szüntelen, minden bajom hitelül, csak azért van, mert költő vagyok, nem kettőskönyvelő.” Kicsit árnyékbokszolás ez az elkeseredett küzdelem az olvasó szemében. A partner láthatatlan. Máshol azt bizonygatja, hogy „ki tud úgy örülni, mint én”. Rövid vizsgálódás után közelebb juthatunk a rejtélyhez: „Hivatalnokok döntenek vágyaink felett, s kioktatnak naponta, ideje lenne már rájuk hasonlitanom.”

„Torkom elszorul s szám széle reszket, ha az, kiért beszélek, elhiszi mindenre kapható kis ügynököknek, hogy ellenem kell védeni a rendet.” A rendet, a szocializmust építő hazát különbözteti meg, tehát a részben elidegenedett, bürokráciával fertőzött hivatali apparátustól.

A „hatalom” problémája jelenik meg nála is, amellyel ellentétbe került a rend hűséges harcosa. Miért? Ennek esztétikai-világszemléleti okai vannak. A szocialistának elfogadott irodalom egy időben a romantika perspektivikus látásmódját alkalmazta, az alakok és egyes jelenségek üvegball voltak, hogy rajtuk keresztül kényelmesen a jövőbe láthassunk. Nyerges ezzel szemben inkább a kritikai realizmus belső témaszemléletét tette magáévá.

A problémák nem a távlat motivációjaként, hanem önmagukban, saját félelmetes magységukban, olykor megoldhatatlanságukban jelentkeznek. Minőségi különbség van viszont abban, hogy ez a szemlélet nem perspektívátlanlás, hanem a cél érdekében tudatosan vállalt magatartás. Ez a látásmód nem Nyerges találmánya. Már Garai és Váci néhány versében jelentkezett. A fiatalabb nemzedékben például Ladányi és Buda egész költészetükkel képviselik ezt az irányt. Nyerges költőileg még nem éri el az előbbieket képi tömörségét. Túl intellektuális. Viszont ebből kifolyólag tudatosabb is náluk. Ennek az újrealista lírának egész problémarendszere majdnem teoretikus pontossággal található meg nála. Tehát attól kezdve, hogy ez az irodalom olyan hibákat tár fel, amelyeket más oldalról nem vagyunk

hajlandók ilyen fokon elismerni, egész odáig, hogy sokan nem jó szemmel nézik a kényes kérdések bolygatását. A pontosságra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy mennyit tudunk tőle magyarázat helyett idézni. Miután a költő által bírált jelenségek reálisan meglévők, velük szembeni baloldalisága még tiszteltetreméltó. Félktelelen türelmetlensége azonban — mely nemcsak taktikai érzéketlenségéből, de társadalmi-politikai viszonyaink egyfajta „balos” túlhajtású szemléletéből is táplálkozik — annál több problémát vet fel.

Mert hol is áll a hős ebben az ellentmondásaiban reálisan megragadott korban? „Nincs más dolgom e földön, mint kitartani ostoba tanulságaim mellett egy túlságosan megokosodott korban. Jöhet száz meg száz év és rendben lesz a szénám.” A mozi nézőterén egyedül ő nem röhög. A tolvaj munkásnak „én ráznám az inget a mellén, mielőtt a törvény —, de többen vannak, semhogy gőz néem”. Ő az, akit „színvaknak mondanak színekre vakok; boldog falka ez, mért lettem vesztetre konokul látó közöttük”. A lírai hős ellentétben a többi belsőleg tükröző költő realistább típusával, igen pozitív. Akár a perspektivikusoké.

De ha jobban megvizsgáljuk, rájövünk, hogy nem a romantikus-perspektivikus piederzétáltra állított hőssel van dolgunk, hanem egy türelmetlenül „balos” emberi magatartás, szemlélet és sors realista tükröképével. Tegyük egy próbát. Ennek a magatartásnak természetsszerű velejárója az elmagányosodás. Így méltán mondhatja Bolond Istóknak: „Látod Istók, te — én vagyok.” Ő az, aki „magánytól libabőrös évek óta,” s ül „az egyetlen menedék... egy csillámló szappanbuborék közepén”. „A magány mivé tett?” „Napom huszonnégy óras börtön.” „Jaj annak, aki maga marad!”

Ez a hős abban különbözik a romantikustól, hogy létjogosultságát csak a társadalomban tudja elképzelni. A tömegekre szüksége van, mert önmaga nem tudja önmagát igazolni. De bízni sem tud bennük: „Hol a vörös barikád állt... százezer párizsi csókolgatja a Nation téren Johnny Hallyday lábát.” A barikád elavult. Nem új igazságot, „új formákat keres a század — a gyönyörnek.” Így vezet a baloldaliság az individualizmushoz. A magánytól nem látványosan szenved, hanem összetörik. Ennek a lírai hősnak magánya viszont nem levethető életérzés, hanem magatartásának reális következménye. Az emberek visszahúzódnak tőle, mert türelmetlen hibáikkal szemben, és stratégiai szövetségese, a hatalom sem szereti. Így még a mártírok sorsának felvillantásáig is eljuthat. Amíg róluk beszél, felöltik neki „de én iszonyúan félek, hogy sorsotok egy örült napon engem is utolér, ha be nem fogom a számat”. Persze, kár az ilyen kitételért, reális magva nagyon kevés, így abszurdításában inkább komikusnak hat.

A költő érzi egyoldalúságának problémáit. Mindig csak görceiben ábrázolt költői világával szembeállítja az élet teljességét a „gazdag világot”. Maga is felveti a kérdést: ennek a világnak ritkán örül, nem benne van-e a hiba? „Volna csak igazán szeretnivaló a világ, az én szívembe beleférne mindenestül!” De aztán egyszer ilyen felismeréshez is eljut: „mégsem vagyok különb senkinél”. De ilyen verse éppen csak három akad. Továbbá ennek a versnek utolsó sorai másról is árulkodnak: „buta és öntudatlan ösztönök, hormonok segítők: ha baj van, megtagadóm: ha náluk több vagyok.” A teóriákkal nem mindig kormányozható ösztönökkel hadilábon áll a költő. Ez némileg antitézise a költészetünkben hol egészségesebben (Ladányi), hol rákosan (Orbán Ottó) burjánzó ösztöniségnek. De Nyerges az ösztöniséget csak mint teoretikus tudja háttérbe szorítani, mint ember csak küszködik vele. Ez a küzdelem hozza létre a kötet legizgalmasabb fejezetét, Nyerges szerelmi líráját.

„Szépek a nők... nem öregsenek idő előtt... suhognak, sietnek, derekuk egyenes, mellükre tűzik a szembejövőket, farukon is hej, meglátszik a jólét, összeborulnak az ösztön legelső szavára.” Persze nemcsak a nemi ösztön izgat. „Öszülő Volksuagen szorongat egy nőt, ki karjában szinte olvad, bukik a karosszériára...” De azért nem mindig az anyagi érdekeltség uralmódik: „Összeborulnak mindenki mindenkivel... van miből fizetni, ha abortusz a gyönyörűség vége...”

Amint látjuk, szerelmi etikájában társadalomkritikáját folytatja. De vajon épp annyira reális akkor, mikor nem az egész társadalom, hanem többnyire a nők kapják meg a magukét? „A gyávaság aknáit ők, rájuk futunk és fölrobban a szándék. Nem tudnak ők már szeretni minket. Elhullajtják legszebb szavainkat... Kész örömezt feledik el végleg a szerelem ferasztó örök-készenlétét... Ő, barátaim, megunták e nők már, hogy terheinket megosszák szívünkkel... E nők, kik szépek, sietnek, suhognak, s ha — véletlen baleset — szülni kényyszerülnek, maguk képére teremnek világot.” Az indulatot, amely ezeket a sorokat feszíti, nem értjük. A nőkre általában lenne ez a véleménye? S a férfiaknak pusztán egy részét éri bírálat. Ezek „az autópálik, a könnyűpénzüek, a szakállasok, az eleve csak egy éjet kívánók, ingyen szeretkezés szakácsai” stb. Hogy ez az ellentmondás még bonyo-

lultabb legyen, nézzünk egy más idézetet: a nők „tudják már, hogy a két szememben húskuba tépni fogak nőttek, s fogak lepik már el a testem, s hiába csattogtatom őket. Költő vagyok, hát nem a mellét, mind csak a lelkét bontaná ki —”

A költő vizuálisan volt. Fedezetlenül hagyta a mellét, és most őt is meg lehetne rogyasztani egy olyasfajta elegáns glasszékésztyús horogütéssel, amely Dalos Györgyöt knockoutolta. De nézzük meg jobban az előbbiekkal erősen ellentmondó erotikus vágy hátsó rugóit: „Hátam mögött négy pokollá vált szerelemmel is hajt az éhség.” Miért vált pokollá? „Megtöltött mindent, ami más, és nem lehetett már se remélni, se tenni, csak az önzések bugójába bújni, csak a percet falni, s örülni, hogy annyi, amennyi —” Így lett az ágy „külön világ, mely elválaszt a nagyobbik világtól”, annak számára, kinnek „egy eszme volt a felnövesztő napfény”. S ha szabadulni akart — „megalázott”. „Vágyaim majd naponta megaláznak.” — mondja más helyen. Az ösztönök kergetik elvei ellenére vissza a férfit a lassam gyűlöletté váló kapcsolatba. Egy nővel szembeni gyűlöletét, sőt a nők egy típusával szembeni gyűlöletét értjük. Az egész női nemmel való szembenállását még mindig nem érezzük indokoltnak. Az egyébként aszkétikusan etikus Nyerges is átbillenne az etikai normák határán, ha nem tudná személyes fájdalmát egyetemessé növelni: „Tízezer év szeméremövét oldják le magukról.”

Az osztálytársadalmak önző erkölceiben nevelkedett férfiak csodálkoznak, sőt megbotránkoznak, hogy szolgaságban tartott, de már felszabaduló társa hozzá hasonlóvá kezd válni. A lírai hős ebben a ciklusban nem áll teoretikus piederstálján. Előbb és rokonszenvesebb. Sőt, önkritikussága is meggyőzőbb: „Szégyenetek, hogy az szól, ki magára maradt, én sem tudtam szebben szeretni...”

Még hátra vannak a formai problémák. Minden baloldaliság tulajdonsága egy bizonyos fokú teoretikus merevség. Nyergestől kitűnően lehetett prózai szövegben idézni, nem kellett magyarázni, teoretikailag helytállt önmagáért. De ez nem a legerősebb tulajdonsága a költőnek, amely sajnos egész kötetén végigvonul. Nézzünk egy példát a *Jégmezők lovagjából*: „Szemed előtt házak üszkösödnek, rétek perzselődnek, csecsemőket adnak kézről kézre, tűzbe vetik őket; magja se maradjon a népnek, mely ellenszegülni mert, meggyalázzák az akasztottak testét szemed előtt...” — tömör plasztikus próza. És aztán hirtelen magas fokú költészet: „És szemed mögött is lobogni kezd saját életed vetítövászna.” Aztán ismét a próza következik: „és emlékezned kell a meggyalázott halottakra, kiket magad is láttál, és emlékezned kell...” azaz szépen kifejti saját előző képeinek jelentését, megkíméli az olvasót az asszociációtól. elveszi az olvasás alkotó jellegét. Nem bízik az olvasóban. Ha mindenáron nyomatékosítani akar, mért nem ismételte a szöveget szó szerint? Vagy talán ehhez túl könnyűnek, esetlegesnek érezte a saját szövegét? Az üresjárat után újra költészet következik: „És szeretnéd már szemed kívül-belül lehungyolni.” És így a vers legvégső határáig.

Költészetének formai erényeit tartalmi tényezők determinálják. Kristálytisztá logikával szerkeszti verseit. Könnyű neki, tudja, hogy mit akar. Ebben emlékeztet Jevtusenkóra, a kitűnő szovjet „zsurnaliszta” költőre. Csak Nyerges nem a dobogónak, és egy imponáns megjelenésű kitűnő orgánummal és színészi képességekkel rendelkező előadónak írta verseit. Ezért teljesen idegenek tőle a szónoki fogások, szó- és frázisvirágok, de nem is tud annyira szuggesztív lenni.

Képei közül a „fanyar tükör” által létrehozottak érdemelnek figyelmet. Már csak azért is, mert egyébként gazdag líráinkban plasztikus groteszk képek aránylag alig vannak, hatásukat általában a logikai paradoxon útján próbálják költőink elérni. (Ezért nem tudtunk jól Majakovszkijt fordítani. Figyelmet érdemelnek furcsa összestételei: „a legnépszerűbb hősök az úgy-teszek-mintha-nekimennék-lovagok.” „Zugirók szívén dupla mellett erjed a mennybéli nyomdafesték.”) Ilyen groteszk és plasztikus képet sokat idézhetnénk. De közülük még csak egy különleges típusra szeretném felhívni a figyelmet: „A költő illemt tanul. A kurvát se nevezi néven, böllekkést maga fog a versre, nem a szerkesztő, Ó herél.” A drasztikumnak (amíg jobban el nem terjed irodalmi nyelvünkben, amiféle egyébként legújabb úton van), külön expresszív hatása van. Az érzelmileg közömbösebb gúny mellett haragot, erős indulatot sugároz, amely áthágtatja a költővel a frissen tanult illemt. Ugyanígyen trágár képpel mutatja be kitűnő plaszticitással egy magatartás undorítóóságát: „nekem nem szeretöm ez a rend, hogy lefekhetnék vele a dokrok tövébe, s ami bánat fölgylt bennem, tárt ölébe üríteném...” Ezek a képek nemcsak Nyergesnek, de újabb líránknak is értékei. És többek közt igen sok reményt sejtetnek a költő fejlődési lehetőségeiről. (Magvető Könyvkiadó 1965.)

RIGÓ BÉLA